Onzichtbare vrouwen

Caroline Criado Perez

Onzichtbare vrouwen

Licht op dubieuze data in een voor mannen ontworpen wereld

Vertaald door Ton Heuvelmans, Sjaak de Jong,
Mario Molegraaf en Susan Ridder

2021 Prometheus Amsterdam

Eerste druk 2019
Vierde druk 2021

Oorspronkelijke titel *Invisible Women*
© 2019 Caroline Criado Perez
© 2019 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus, Ton Heuvelmans, Sjaak de Jong, Mario Molegraaf en Susan Ridder
Omslagontwerp Jan van Zomeren
Foto auteur Rachel Louise Brown
Opmaak binnenwerk ZetSpiegel, Best
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4271 1

Inhoud

Woord vooraf 7
Inleiding – De vanzelfsprekende man 13

DEEL I DAGELIJKS LEVEN 41
1 Kan sneeuwruimen seksistisch zijn? 43
2 Genderneutraal met urinoirs 62

DEEL II OP HET WERK 85
3 De lange vrijdag 87
4 De mythe van de meritocratie 113
5 Het Henry Higgins-effect 137
6 Minder waard zijn dan een schoen 155

DEEL III ONTWERP 173
7 De ploeghypothese 175
8 One-size-fits-men 189
9 Een zee vol kerels 202

DEEL IV BIJ DE DOKTER 227
10 De medicijnen helpen niet 229
11 Het Yentl-syndroom 253

DEEL V HET OPENBARE LEVEN 273
12 Kosteloze productiemiddelen 275
13 Van handtas naar portefeuille 290
14 Vrouwenrechten zijn mensenrechten 301

DEEL VI ALS HET MISGAAT 323
15 Wie neemt de herbouw op zich? 325
16 Je gaat niet dood aan de ramp zelf 332

Nawoord 347
Noten 357
Woord van dank 415
Personenregister 419

Woord vooraf

Het grootste deel van de opgetekende menselijke geschiedenis is één gigantische datakloof. Om te beginnen met de theorie van *Man the Hunter* hebben de chroniqueurs van het verleden weinig ruimte gelaten voor een rol voor vrouwen in de evolutie van de mensheid, in culturele óf in biologische zin. De levens van mannen zijn die van mensen in het algemeen gaan vertegenwoordigen. Wanneer het over de levens van de andere helft van de mensheid gaat, heerst vaak slechts stilte.

En deze stiltes heb je overal. Onze hele cultuur is ermee doorspekt. Films, nieuws, literatuur, wetenschap, stadsplanning, economie. De verhalen die we onszelf over ons verleden, ons heden en onze toekomst vertellen. Ze worden allemaal bepaald – misvormd – door een 'afwezige aanwezigheid' in vrouwelijke vorm. Dit is de genderdatakloof.

De genderdatakloof is niet alleen een kwestie van stilte. Deze stiltes, deze kloven, hebben gevolgen. Ze beïnvloeden de levens van vrouwen elke dag. De invloed kan relatief klein zijn. Rillen in kantoren bijvoorbeeld die op een mannelijke temperatuurnorm zijn afgesteld, of moeite hebben om bij een bovenste plank te kunnen die op mannelijke lengtenorm is afgestemd. Irritant, zeker. Onrechtvaardig, ongetwijfeld.

Maar niet levensbedreigend. Iets anders dan een ongeluk krijgen met een auto met veiligheidsvoorzieningen waarbij geen rekening is gehouden met de afmetingen van vrouwen. Iets anders dan een hartaanval

krijgen die ongediagnosticeerd blijft omdat jouw symptomen 'atypisch' worden gevonden. Voor deze vrouwen kunnen de gevolgen van een wereld bewonen die rond mannelijke data is gebouwd dodelijk zijn.

Een van de belangrijkste dingen die te zeggen vallen over de genderdatakloof is dat er in het algemeen geen kwaadaardigheid of ook maar opzet achter zit. Integendeel juist. De kloof is eenvoudig het product van een denkwijze die al millennia bestaat en daarom een soort níet denken is. Een dubbel niet denken nog wel: mannen zijn vanzelfsprekend en vrouwen komen helemaal niet ter sprake. Want wanneer we mens zeggen, bedoelen we doorgaans man.

Dit is geen nieuwe observatie. Vooral beroemd werd wat Simone de Beauvoir schreef in 1949: 'De mensheid is mannelijk, en de man omschrijft de vrouw niet op haarzelf, maar in verhouding tot hem. Ze wordt niet als een autonoom wezen beschouwd [...] Hij is het Subject, hij is het Absolute – zij is de Ander.'[1] Nieuw is de context waarin vrouwen 'de Ander' blijven. En die context is een wereld die steeds afhankelijker is van en wordt beheerst door data. Big Data. Die op hun beurt worden afgezocht op Grote Waarheden door Grote Algoritmen waarbij Grote Computers worden gebruikt. Maar wanneer je Big Data door grote stiltes zijn aangetast, zijn de waarheden die je krijgt op hun best halve waarheden. En vaak zijn het, voor vrouwen, helemaal geen waarheden. Zoals computerwetenschappers zelf zeggen: *garbage in, garbage out*.

Door deze nieuwe context wordt de noodzaak om de genderdatakloof te dichten nog urgenter. Kunstmatige intelligentie die artsen helpt bij diagnoses, die cv's doorneemt, die zelfs interviews houdt met mogelijke kandidaten voor een baan, is al gemeengoed. Maar kunstmatige intelligentie is getraind op reeksen data die al met datakloven zijn doorspekt – en omdat algoritmen vaak worden beschermd als niet-vrije software, kunnen we niet eens nagaan of met deze kloven rekening is gehouden. Maar afgaande op de beschikbare aanwijzingen lijkt dat beslist niet het geval.

Aantallen, technologie, algoritmen, ze zijn allemaal essentieel voor het verhaal van *Onzichtbare vrouwen*. Maar ze vertellen slechts de helft van het verhaal. Data is slechts een ander woord voor informatie, en informatie heeft vele bronnen. Statistiek is een soort informatie, zeker, maar menselijke ervaring ook. En dus zal ik betogen dat wanneer we een wereld ontwerpen die voor iedereen wil werken we er vrouwen bij moeten halen. Als de mensen die ons allemaal rakende beslissingen nemen allemaal gezonde, witte mannen zijn (negen van de tien keer uit Amerika), heb je ook een datakloof – in dezelfde zin als bij medisch onderzoek geen informatie verzamelen over vrouwenlichamen een datakloof oplevert. En zoals ik zal laten zien, is verzuimen het perspectief van vrouwen erbij te betrekken een enorme aanzet voor een ongewilde mannelijk *bias* die zichzelf (vaak te goeder trouw) voor 'sekseneutraal' probeert te laten doorgaan. Dit bedoelde De Beauvoir toen ze zei dat mannen hun eigen gezichtspunt met de absolute waarheid verwarren.

De specifiek vrouwelijke zorgen waarmee mannen verzuimen rekening te houden bestrijken een breed scala aan terreinen, maar bij het lezen zul je merken dat drie thema's steeds weer opduiken: het vrouwelijke lichaam, de onbetaalde zorglast van vrouwen en mannelijk geweld tegen vrouwen. Dit zijn dermate belangrijke kwesties dat ze bijna alle gebieden van ons leven raken, onze ervaringen beïnvloeden van alles vanaf openbaar vervoer tot politiek, via werkplek en ingrepen van de dokter. Maar mannen zien ze over het hoofd, omdat mannen geen vrouwenlichaam hebben. Ze doen, zoals zal blijken, slechts een fractie van het onbetaalde werk dat vrouwen doen. En al hebben ze te kampen met mannelijk geweld, dat manifesteert zich op een andere manier dan het geweld waarmee vrouwen te maken hebben. En zo worden deze verschillen niet opgemerkt, en gaan we verder alsof het mannelijke lichaam en de bijbehorende ervaring van het bestaan genderneutraal zijn. Dit is een vorm van discriminatie tegen vrouwen.

In dit boek zal ik verwijzen naar sekse én gender. Met 'sekse' bedoel ik de biologische eigenschappen die bepalen of iemand mannelijk of vrouwelijk is. XX en XY. Met 'gender' bedoel ik de sociale betekenissen die we aan deze biologische feiten hechten – de wijze waarop vrouwen worden behandeld omdat ze als vrouwelijk worden gezíen. Het ene is mensenwerk, maar ze zijn allebei werkelijkheid. En allebei hebben ze significante gevolgen voor vrouwen als die hun weg zoeken in deze op mannelijke data gebouwde wereld.

Maar hoewel ik het steeds over sekse en gender heb, gebruik ik *gender*-datakloof als een overkoepelende term, omdat niet sekse de reden is dat vrouwen buiten de data worden gehouden. Gender wel. Door het verschijnsel te benoemen dat zo veel schade toebrengt aan zo veel vrouwenlevens, wil ik duidelijk zijn over de hoofdoorzaak en, in tegenstelling tot vele beweringen die je op deze bladzijden zult lezen, is het vrouwelijke lichaam niet het probleem. Het probleem is de sociale betekenis die we aan dat lichaam toeschrijven, en een sociaal bepaald nalaten er rekening mee te houden.

Onzichtbare vrouwen is een verhaal over afwezigheid – en dat maakt het soms lastig erover te schrijven. Er mag een datakloof bestaan voor vrouwen in het algemeen (omdat we om te beginnen de data niet verzamelen én omdat wanneer we dat wel doen we ze gewoonlijk niet uitsplitsen naar sekse), er bestaan praktisch géén data over vrouwen met een andere huidskleur, gehandicapte vrouwen, vrouwen uit de werkende klasse. Niet simpelweg omdat ze niet worden verzameld, maar omdat ze niet van de data over mannen worden gescheiden – wat 'naar sekse gesplitste data' wordt genoemd. In statistieken over vertegenwoordiging vanaf academische functies tot filmrollen worden data verstrekt voor 'vrouwen' en 'etnische minderheden', waarbij data voor vrouwen uit etnische minderheden binnen elke grotere groep verloren gaan. Bestaan de data wel, dan heb ik ze gegeven – maar dat komt nauwelijks voor.

Het is in dit boek niet begonnen om psychoanalyse. Ik heb geen

directe toegang tot de diepste gedachten van hen die de genderdatakloof in stand houden, wat betekent dat dit boek niet het definitieve bewijs kan leveren voor waarom de datakloof bestaat. Ik kan je alleen de data voorleggen, en je als lezer vragen naar de aanwijzingen te kijken. Maar het interesseert me ook niet of de persoon die een instrument voor mannelijke bias produceerde een heimelijke seksist was. Persoonlijke motieven zijn, tot op zekere hoogte, niet relevant. Wat telt is het patroon. Wat telt is of het, gelet op het gewicht van de data die ik zal presenteren, redelijk is om te concluderen dat de genderdatakloof niet meer dan één groot toeval is.

Ik zal betogen dat dit niet zo is. Ik zal betogen dat de genderdatakloof zowel een oorzaak als een gevolg is van het soort niet-denken dat de mensheid als vrijwel uitsluitend mannelijk opvat. Ik zal laten zien hoe vaak en hoe breed deze bias opduikt, en hoe die de zogezegd objectieve data vervormt waardoor ons leven steeds meer wordt beheerst. Ik zal laten zien dat zelfs in deze superrationele wereld waar superonpartijdige computers het steeds meer voor het zeggen hebben vrouwen nog steeds in hoge mate de *Tweede Sekse* van De Beauvoir zijn – en dat de risico's om, in het beste geval, te worden afgedaan als een ondersoort van de man reëler zijn dan ooit.

Inleiding

De vanzelfsprekende man

Mannen als de menselijke vanzelfsprekendheid zien is essentieel voor de structuur van de menselijke samenleving. Het gaat om een oude gewoonte die diep zit – even diep als theorieën over de menselijke evolutie zelf. In de vierde eeuw v.Chr. benoemde Aristoteles al zonder omwegen de mannelijke vanzelfsprekendheid als onweerlegbaar feit: 'Het eerste afwijken van type is in feite dat de nakomelingen vrouwelijk in plaats van mannelijk zullen worden,' schreef hij in zijn biologische verhandeling *De generatione animalium*. (Wel erkende hij dat deze afwijking 'een natuurlijke noodzaak' was.)

Meer dan tweeduizend jaar later, in 1966, hield de University of Chicago een symposium over primitieve jager-verzamelaarsamenlevingen, *Man the Hunter* geheten. Meer dan vijfenzeventig sociaal antropologen uit heel de wereld kwamen bijeen om de centrale rol van jagen voor de menselijke evolutie en ontwikkeling te bespreken. De consensus was dat het om een heel centrale rol gaat.[1] 'De biologie, psychologie en gewoontes die ons scheiden van de apen – we danken dat alles aan de jagers uit het verleden,' stond in een van de in het eruit voortkomende boek gepubliceerde artikelen. Prima allemaal, alleen vormt deze theorie, zoals feministen stelden, een probleempje voor vrouwelijke evolutie. Want jagen was, zoals het boek duidelijk maakte, een mannelijke activiteit. Gesteld dat 'ons intellect, onze interesses, emoties en ons elementaire sociale leven allemaal evolutionaire producten zijn van het succes van aanpassingen voor jagen', wat

houdt dat dan in voor de menselijkheid van vrouwen? Als de menselijke evolutie door mannen is aangedreven, zijn vrouwen dan eigenlijk wel menselijk?

In haar inmiddels klassieke essay uit 1975, *Woman the Gatherer*, bestreed antropologe Sally Slocum het primaat van *Man the Hunter*.[2] Antropologen, stelde ze, 'zoeken naar voorbeelden van het gedrag van mannen en nemen aan dat dit voldoende verklaring is'. En dus stelde ze een simpele vraag om de stilte te vullen: 'Wat deden de vrouwen als de mannen aan het jagen waren?' Antwoord: aan het verzamelen, spenen, voor kinderen zorgen gedurende 'langere periodes van peuterafhankelijkheid', allemaal dingen die net zo goed samenwerking vergden. In de context van dit besef 'kent de conclusie dat de elementaire menselijke aanpassing het verlangen van mannen naar jagen en doden was', werpt Slocum tegen, 'te veel belang toe aan agressie, wat nu eenmaal slechts één factor is van het menselijke bestaan'.

Slocum spuide haar kritiek al meer dan veertig jaar geleden, maar de mannelijke bias in de evolutietheorie blijft bestaan. 'Mensen ontwikkelden zich zo dat ze een instinct kregen voor dodelijk geweld, ontdekken onderzoekers', luidde een kop uit 2016 in de *Independent*.[3] Het stuk ging over een academisch artikel, 'The phylogenetic roots of human lethal violence', dat pretendeerde te onthullen dat mensen in hun ontwikkeling zes keer dodelijker voor hun eigen soort zijn geworden dan het gemiddelde zoogdier.[4]

Dit geldt ongetwijfeld voor onze soort in het algemeen – maar de realiteit van dodelijk geweld van mens tegen mens is dat het in overweldigende mate een mannelijke aangelegenheid is: bij een analyse van dertig jaar moorden in Zweden bleek dat negen van de tien moorden door mannen worden gepleegd.[5] Dit komt overeen met statistieken uit andere landen, waaronder Australië,[6] Groot-Brittannië[7] en de VS[8]. Uit een onderzoek naar moorden van de VN uit 2013 bleek dat wereldwijd 96 procent[9] van de plegers van moorden mannen

zijn. Zijn het dan mensen die moordlustig zijn of mannen? En als vrouwen meestal geen moorden plegen, wat moeten we dan denken van vrouwelijke 'fylogenetica'?

De man-tenzij-anders-vermeld-benadering bij onderzoek lijkt allerlei terreinen van etnografica te hebben aangetast. Op grotschilderingen staan bijvoorbeeld vaak dieren waarop wordt gejaagd en dus gingen de onderzoekers ervan uit dat ze werden gemaakt door mannen – de jagers. Maar nieuwe analyse van handafdrukken die naast zulke schilderingen opduiken in grotten in Frankrijk en Spanje wees erop dat de meeste in feite door vrouwen werden gemaakt.[10]

Zelfs menselijke botten zijn niet gevrijwaard van man-tenzij-anders-vermeld-denken. We zien menselijke skeletten waarschijnlijk als in objectieve zin mannelijk óf vrouwelijk, en daarom gevrijwaard van vanzelfsprekend-man-denken. We zouden ons wel eens kunnen vergissen. Meer dan honderd jaar werd een Vikingskelet uit de tiende eeuw, bekend als de 'strijder van Birka', voor mannelijk gehouden – al zag het bekken er vrouwelijk uit – omdat het was begraven naast een volledige set wapens en twee geofferde paarden.[11] Deze grafinhoud wees erop dat de dode een strijder was geweest[12] – en strijder wilde zeggen man (de archeologen deden de vele verwijzingen naar vrouwelijke strijders in de Vikingoverlevering af als 'mythische verfraaiing'[13]). Maar hoewel wapens blijkbaar het bekken aftroeven wanneer het over sekse gaat, troeven ze DNA niet af, en een test uit 2017 bevestigde dat deze botten wel degelijk van een vrouw waren.

Maar daarmee hield de discussie niet op. Die verplaatste zich alleen.[14] Misschien waren de botten door elkaar geraakt, misschien waren er andere redenen dat er een vrouwelijk lichaam bij deze voorwerpen was begraven. Onwillige geleerden hebben misschien in beide gevallen een punt (al wijzen de oorspronkelijke auteurs deze kritiek af op grond van hoe de inhoud van het graf was gerangschikt). Maar toch is de weerstand onthullend, vooral omdat over mannelijke skeletten in vergelijkbare omstandigheden 'niet zulke vragen worden

gesteld'.[15] Wanneer archeologen graven openleggen, vinden ze zelfs bijna altijd meer mannen, wat, zoals de befaamde antropoloog Phillip Walker droogjes opmerkte in een hoofdstuk van een boek uit 1995 over het seksen van schedels, 'niet overeenkomt met wat we weten over de sekseverhoudingen van bestaande menselijke populaties'.[16] En is het, aangezien Vikingvrouwen onroerend goed konden bezitten, konden erven en machtige handelaren konden worden, zo gek dat ze ook konden hebben gevochten?[17]

Per slot van rekening zijn dit bepaald niet de enige botten van vrouwelijke strijders die men heeft ontdekt. 'Door gevechten getekende skeletten van allerlei vrouwen zijn overal op de Euraziatische steppen van Bulgarije tot Mongolië gevonden,' schreef Natalie Haynes in *The Guardian*.[18] Bij volkeren als de antieke Scythen, ruiters die met pijl en boog vochten, hadden mannen als strijders geen aangeboren voordeel, en DNA-testen op met wapens begraven skeletten in meer dan 1000 Scytische graven van Oekraïne tot Centraal-Azië hebben duidelijk gemaakt dat liefst 37 procent van de Scythische vrouwen en meisjes actieve strijders waren.[19]

De mate waarin man-tenzij-anders-vermeld ons denken doordrenkt, wordt misschien minder gek wanneer je beseft dat een en ander ook is verankerd in een van de meest elementaire bouwstenen van de samenleving: taal. Toen Slocum kritiek leverde op mannelijke bias in de antropologie, wees ze erop dat deze bias 'niet alleen' opdook 'in hoe schamele data worden geïnterpreteerd, maar ook in de gebruikte taal'. Het Engelse woord *man*, schreef ze, 'wordt op zo'n dubbelzinnige manier gebruikt dat onmogelijk valt uit te maken of het verwijst naar mannen dan wel naar de soort mens in het algemeen'. Door dit samenvallen van betekenis kreeg Slocum de indruk dat 'in de geest van vele antropologen *man*, zogezegd in de betekenis van de mens als soort, eigenlijk helemaal synoniem is met "mannen"'. Zoals we zullen zien, suggereert het bewijsmateriaal dat ze waarschijnlijk gelijk had.